

“על פרשת דרכים”: ידוובנה וההיסטוריוגרפיה הפולנית של השואה*

מבוא

ב־2009 השתמש ההיסטוריון הפולני החשוב יזי ידליצקי בביטוי “חוסר אונים” (bezzadność)¹ כדי לתאר כמה קשה להפיץ בשדרות רחבות יותר של החברה הפולנית תיאורים היסטוריים של ההיבטים האפלים והלא־נוחים של היחסים בין הפולנים ליהודים בשואה. בו בזמן הוא ראה בחשבון הנפש הביקורתי של העבר הפולני הלאומי שעשו אנשי רוח מוכרים, ובהם היסטוריונים מקצועיים, צורה של התחדשות תרבותית. הפולמוס על פרשת ידוובנה, שהתחולל בין השנים 2000 ל־2002² בעקבות פרסום הספר “שכנים” של יאן טומש גרוס במאי 2000,³ סייע להתחדשות זו. “שכנים” של גרוס העמיד בבירור זיכרון שכנגד לכל הנרטיבים בקנון ההיסטורי ההגמוני הישן והמוטה המקובל שמתארים את היחסים בין פולנים ליהודים ואת החברה הפולנית בזמן מלחמת העולם השנייה. הקנון הזה דיבר על הסולידריות של רוב הפולנים עם היהודים, ואת הסחטנות שהופעלה על יהודים שניסו למלט את נפשם או כל פשע אחר כלפיהם ייחס לקבוצה קטנה של יחידים שלא השתייכו כהגדרתו למרקם הבריאה של החברה הפולנית. התפתחו כמה גרסאות של הקנון, בהן כאלו שנצבעו בתקופה שלאחר המלחמה בהיסטים (טרופוסים) אנטישמיים גלויים של “יהודים כפויי טובה”. עמדה זו הייתה לפני התמורה הפוליטית הלא־אלימה שחלה בפולין בשנת

* מאמר זה נכתב בסיוע מענק מחקר נדיב של המכון ההיסטורי הגרמני בוורשה.

1 Jerzy Jedlicki, “Bezzadność”, March 31, 2013, <http://www.otwarta.org/jerzy-jedlicki-bezzadnosc/>, accessed June 7, 2017

2 Antony Polonsky and Joanna B. Michlic (eds.), *The Neighbors Respond: The Controversy over the Jedwabne Massacre in Poland*, Princeton, NJ: Princeton University Press (2004)

3 Jan Tomasz Gross, *Sąsiedzi: Historia zagłady żydowskiego miasteczka*, Sejny: Pogranicze (2000); Jan T. Gross, *Neighbors: The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne*, Poland, Princeton, NJ: Princeton University Press (2001) השמדתה של הקהילה היהודית בידוובנה שבפולין (תרגום: יזי מיכאלוביץ'), ירושלים: ד ושם (תשס"ב).

1989 העמדה הרשמית הן של הרשויות הקומוניסטיות בפולין הן של חוגי הימין הלאומני בקרב הפולנים שהיגרו ממנה, על אף ההבדלים האידיאולוגיים ביניהם.⁴ היום, בעידן שלאחר הפולמוס (2002 עד עתה), טבח היהודים בידוובנה בידי שכניהם הפולנים ב־10 ביולי 1941 איננו עוד רק עובדה היסטורית אחת מכאיבה ומבישה.⁵ הוא נעשה סמל לכל ההיבטים האפלים של היחסים בין הפולנים ליהודים בשואה ולאחריה, ואפילו – כפי שציין הסוציולוג הפולני החשוב אנתוני סולק⁶ – סמל ליחסים בין הפולנים ליהודים בשואה ככלל. טבח ידוובנה נעשה אפוא הסמל המרכזי של הזיכרון שכנגד לנרטיבים ההגמוניים הישנים והמוטים של השואה, שנוצרו בין 1945 לשנות התשעים של המאה העשרים. לפיכך הוא מחייב הן בדיקה ארכיאולוגית מקיפה הן את שילובם של כל המאורעות המייצגים את העבר הקשה והמכאיב של היחסים בין הפולנים ליהודים לפני השואה, במהלכה ולאחריה בנרטיבים של ההיסטוריה החברתית הפולנית במאה העשרים ושל שואת יהודי פולין.

כתיבת היסטוריה ביקורתית פולנית של השואה

בזכות ההיסטוריה הביקורתית המתפתחת בפולין בחמש־עשרה השנים האחרונות נחשפו, נותחו והובאו לידיעת הציבור היבטים רבים בהתנהגותם של הפולנים כלפי היהודים בשואה ולאחריה, בייחוד בנוגע להיסטוריות מקומיות ואזוריות. מרכזי שואה חדשים שמוקמים בפולין מאז שנת 2000, פרויקטים מחקרניים חדשים ופרסום של חיבורים במגוון של איכויות – כל אלו מייצגים תפנית חשובה בהיסטוריוגרפיה הפולנית של השואה ובהיסטוריה החברתית של המאה העשרים: מהיסטוריוגרפיה "מונומנטלית", שתארה את הקולקטיב (האתנו־לאומי) אך ורק כישות הרואית למודת סבל, אל היסטוריוגרפיה ביקורתית, שאינה חוששת לתאר אנשים בחברה הפולנית בזמן

4 לעמוד דומות בנוגע לאנטישמיות בפולין ולתפוצה הפולנית בתקופה הקומוניסטית ראו: Joanna B. Michlic, "Antisemitism in Contemporary Poland: Does It Matter? And for Whom Does It Matter?", in: Robert Cherry and Annamaria Orla-Bukowska (eds.), *Rethinking Poles and Jews: Troubled Past, Brighter Future*, Lanham, MD: Rowman and Littlefield (2007), pp. 155-156

5 על זיכרון השואה בפולין הקומוניסטית ובין 2006 ל־2010 ראו: Joanna B. Michlic and Małgorzata Melchior, "The Memory of the Holocaust in Post-1989 Poland: Renewal – Its Accomplishments and Its Powerlessness", in: John-Paul Himka and Joanna Beata Michlic (eds.), *Bringing the Dark Past to Light in Postcommunist Europe*, Lincoln, NE: University of Nebraska Press (2013); Joanna B. Michlic, "The Path of Bringing the Dark to Light: Memory of the Holocaust in Postcommunist Europe", in: Małgorzata Pakier and Joanna Wawrzyniak (eds.), *Memory and Change in Europe: Eastern Perspectives*, New York and Oxford: Berghahn Books (2016), pp. 115-130

6 Antoni Sulek, "Pamięć Polaków o zbrodni w Jedwabnem", *Nauka* 3 (2011), pp. 39-49
Jowita Wiśniewska, "Opinie na temat mordu w Jedwabnem. Społeczne reperkusje książki Jana Tomasza Grossa 'Sąsiedzi'", in: Ireneusz Krzemiński (ed.), *Żydzi – problem prawdziwego Polaka*, Warsaw: Wydawnictwa UW (2015), pp. 95-122

הכיבוש הגרמני כפושעים שאחראים למותם של יהודים שניסו להימלט מהשמדה בידי הגרמנים. התפנית הזאת בהיסטוריוגרפיה מתבססת על פטריטיזם ביקורתי ועל נוסטלגיה למורשת המולטי-אתנית האבודה שהתעוררו בפולין הריבונית לחלוטין לאחר 1989. חסידי השינוי ניכרים בגישה אמפתית ליהודים, שבעבר הצטיירו כ־"אחר המאיים" העיקרי מבית,⁷ זה המייצג סכנה פוליטית, תרבותית, חברתית וכלכלית. הם רואים בעצמם קהילה שמקבלת עליה את המשימה ההכרחית, החשובה מאין כמוה, של שחזור העבר ההיסטורי הלא־נזו והזיכרונות המבישים. בשל היקפו המוגבל של מאמר זה אני יכולה לדון בהיסטוריה הביקורתית של חקר השואה בקצרה בלבד ולהצביע על התפתחויות עיקריות.⁸

ביולי 2003 הקים הפרופסור הנריק דומנסקי (Domański), מנהל המכון לפילוסופיה ולסוציולוגיה באקדמיה הפולנית למדעים בוורשה, את המרכז הפולני לחקר השואה. מטרתו העיקרית של המרכז היא ליצור סביבה בין־תחומית לחוקרים שעוסקים בלימודי השואה. באתר האינטרנט שלו המרכז מפרסם תיעוד של הסמינרים המדעיים החודשיים שלו ומסד נתונים מקוון בנושא גטו ורשה. הוא מפרסם גם מאמרים אישיים או קבוצתיים של חברי צוות המחקר הבין־תחומי. בשנת 2005 התחיל המרכז לפרסם שנתון מחקרי איכותי, *Zagłada Żydów: Studia i Materiały* ("שואת היהודים: מחקרים וחומרים"), בעריכת דריוש ליביונקה וחברי המערכת שלו. אחד המאמרים החשובים ביותר בגיליון הראשון, שעסק בבעיה של הזיכרון העכשווי של השואה, הוא חיבור מאת רוברט קובאלק המנוח (1966-2014), ההיסטוריון של המוזיאון הממלכתי במחנה ההשמדה בלוֹז'ץ.⁹ אף שבמחנה נספו כחצי מיליון יהודים פולנים, המוזיאון שהוקם שם בינואר 2004 היה אחד מאתרי מחנות ההשמדה הגרמניים המזוהים ביותר בפולין שלאחר המלחמה. קובאלק דן במאמרו בתולדותיו ובמטרותיו של המוזיאון, הן כאתר הנצחה הן כמקום של תיעוד היסטורי, ובוחר באומץ את ההתקבלות הבעייתית של המוזיאון בקרב אוכלוסיית המקום. הוא טוען באופן משכנע שכמה מתושבי המקום לא קיבלו את המוזיאון כחלק חשוב של ההיסטוריה המקומית אלא ראו בו "מוזיאון יהודי" ולכן כזה ש"אינו מענייננו".¹⁰ הוא מסיק שכמה מהתגובות השליליות למוזיאון נובעות אולי מן היחסים הקרובים שטופחו בזמן פעולתו של מחנה ההשמדה בין בני הדורות המבוגרים בלוֹז'ץ ובעיירות סמוכות ובין הסגל הגרמני של המחנה.

Joanna B. Michlic, *Poland's Threatening Other: The Image of the Jew from 1880 to the Present*, 7
2nd edn., Lincoln, NE, and London: University of Nebraska Press (2008)

Katrin Stoll, "Conceptualizations of the Holocaust Within Polish Historical Discourse", 8
ראו גם: *Yad Vashem Studies* 44 (2016), pp. 147-172 [קתרין שטול, "אופני המשגה של השואה בשיח ההיסטורי הפולני", יד ושם – קובץ מחקרים מד, ב (תשע"ז), עמ' 139-119].

Robert Kuwałek, "Muzeum-Miejsce Pamięci w Bełżcu po roku działalności", *Zagłada Żydów: Studia i materiały* 1 (2005), pp. 349-358 9

10 שם, עמ' 352.

עד כה פרסם המרכז שנים־עשר גיליונות של *Zagłada Żydów: Studia i Materiały* הפולנית. בגיליון מספר 11 פרסמה קרולינה פאנו,¹¹ תלמידת מחקר של פרופסור מלגוז'טה מלכיאור, חברת המרכז, מאמר חשוב על רצח ניצולים יהודים בפודחאלה (Podhale) שבדרום פולין בידי יחידות צבא מחתרתיות של מי שמכונים "החיילים הארוורים". בחיבורה המטריד של פאנו, המגובה בקפידה במסמכים, היא מתארת כיצד תקפו צעירים פולנים מקומיים ומוריהם, שהשתייכו ליחידות ימניות מחתרתיות מקומיות של ארמיה קריובה (Armia Krajowa, "צבא המולדת"), ילדים ניצולים יהודים בבתי יתומים יהודיים בראבקה (Rabka) ובזקופנה (Zakopane). תיאורה נגע בעצב רגיש של קהילת פודחאלה ופורסם בעיתונות המקומית.¹² בעשר השנים האחרונות פרסמו ברברה אנגלקינג¹³ ויאן גרבובסקי,¹⁴ שני חברים בולטים במרכז, מונוגרפיות חשובות שחושפות רצח של יהודים נמלטים בידי איכרים פולנים ואנשי משטרת פולין (Granatowa policja, "המשטרה הכחולה") באזורי הכפר בין שלהי 1942 לראשית 1945. כמו מרכזי שואה אחרים, המרכז מפרסם גם יומנים ומזארים לא־מוכרים מימי המלחמה מאת יהודים נמלטים וניצולים.

היסטוריונים אחרים שקשורים למרכז ולמכון לזיכרון לאומי (IPN) בראשות לאון קירס (Kieres) (2000-2005), כמו אנדז'יי ז'ביקובסקי,¹⁵ פאבל מחצביץ' וקשישטוף פרסאק,¹⁶ כתבו גם הם מחקרים חשובים ופרסמו מקורות ראשוניים שחושפים את ההיקף ואת הדינמיקה של הפוגרומים האנטי־יהודיים שהתרחשו בקיץ 1941 בצפון־מזרח פולין.

יואנה טוקרסקה־באקיר, אתנוגרפית וראשת הארכיון האתנוגרפי של האקדמיה הפולנית למדעים (PAN), שמאז 2010 נמצא במכון PAN ללימודים סלאביים, היא המחברת של חיבורים חשובים על אלימות אנטי־יהודית בפולין במאה העשרים. טוקרסקה־באקיר היא גם המייסדת והעורכת הראשית של שנתון אקדמי מקוון, *Studia Litteraria et Historica* ("מחקרים ספרותיים והיסטוריים"), שרואה אור מאז אוקטובר 2012. בשנתון זה היא ונציגים אחרים של הכתיבה

Karolina Panz, "Dlaczego oni, którzy tyle przecierpieli i przetrzymali, musieli zginąć": 11
Żydowskie ofiary zbrojnej przemocy na Podhalu w latach 1945-1947", *Zagłada Żydów:*
Studia i Materiały 11 (2015), pp. 30-89

Karolina Panz, "Śmierć Żydom", *Tygodnik Podhalański*, April 22, 2016, p. 33 12

Barbara Engelking, *Jest taki piękny słoneczny dzień. Losy Żydów szukających ratunku na wsi 13
polskiej 1942-1945*, Warsaw: Centrum Badań nad Zagładą Żydów (2011) [*Such a Beautiful Sunny Day: Jews Seeking Refuge in the Polish Countryside, 1942-1945* (trans.: Jerzy Michalowicz), Jerusalem: Yad Vashem (2016)]

Jan Grabowski, *Hunt for the Jews: Betrayal and Murder in German-Occupied Poland*, 14
Bloomington, IN: Indiana University Press (2013)
בימי הכיבוש הגרמני (תרגום: סמדר מילוא), ירושלים: יד ושם (תשע"ו).

Andrzej Żbikowski, *U genezy Jedwabnego: Żydzi na kresach północno-wschodnich II 15
.Rzeczypospolitej, wrzesień 1939–lipiec 1941*, Warsaw: Żydowski Instytut Historyczny (2006)

Paweł Machcewicz and Krzysztof Persak (eds.), *Wokół Jedwabnego*, 2 vols., Warsaw: Instytut 16
.Pamięci Narodowej (2002)

ההיסטורית הביקורתית על השואה, כמו חוקרי התרבות אלז'בייטה יאניקה וטומש ז'וקובסקי,¹⁷ מציגים לעתים קרובות את מחקריהם ואת פרשנותם.

במכון ללימודי אירופה של האוניברסיטה היגלונית בקרקוב הוקם בינואר 2008 המרכז החדש ללימודי השואה, בראשות הסוציולוגית יולנטה אמברו'ביץ'–יאקובס (Ambroziewicz-Jacobs).¹⁸ עד כה התמקדו רוב מאמציו של המרכז בהיבטים החינוכיים של השואה ובניסיון לשלב את העבר הקשה בתוכנית הלימודים בהיסטוריה.

תחום ההיסטוריה הביקורתית הניב יבול ראשון צנוע גם בהוראת ההיסטוריה. על-פי מחקר של חנה ונדז'ינק משנת 2007, בעשור האחרון נעשו ספרי הלימוד בהיסטוריה מגוונים יותר.¹⁹ יש היום ספרי לימוד, הן לבית הספר היסודי הן לבית הספר התיכון, המציעים תיאור היסטורי מהימן של השואה ושל תולדות היהודים ברפובליקה הפולנית השנייה (1918-1939). כמה מספרי הלימוד החדשים האלה מצוינים ויש בהם פרקים נפרדים על השואה. עם זאת, עדיין יש ספרי לימוד רבים שתיאורי השואה בהם סלקטיביים או שהם מזכירים אותה באופן ספורדי, בהקשר של הדיון בנאציזם.

הכרזת "מלחמת חורמה" על כתיבת ההיסטוריה הביקורתית

מאז זכתה מפלגת "חוק וצדק" (Prawo i Sprawiedliwość, PiS) בשנת 2015 הן בבחירות לנשיאות הן בבחירות לפרלמנט צפינו בתהליך שתכליתו להתנגד לכתיבת ההיסטוריה הביקורתית של החברה הפולנית בשואה ולמחוק אותה. לדברי הפוליטיקאים, ההיסטוריונים והעיתונאים המייצגים את העמדה האידיאולוגית של PiS, ראוי לחשוב שוב על טבח ידובנה ועל מאורעות אחרים שמאירים באור שלילי את הזהות הלאומית הפולנית ולספר אותם מחדש הן למען הפולנים הן למען המערב. פרשת ידובנה מסמלת בעיניהם את "כל השקרים שהשמיעו כנגד האומה הפולנית" והם רואים בה "התקפה מרכזית" על הפולניות, על הערכים והמסורות של פולין ועל הזהות הפולנית (במובן האתני של המילה). בריאיון שנתן ב־26 בספטמבר 2016

Elżbieta Janicka and Tomasz Żukowski, *Przemoc filosemicka? Nowe polskie narracje o Żydach po roku 2000*, Warsaw: Instytut Badań Literackich PAN (2016)

17 קרמה לו הסדנה לחקר השואה במכון ללימודי אירופה של האוניברסיטה היגלונית.

18 Hanna Węgrzynek, "Co polskie podręczniki historii mówiły i mówią o Zagładzie w latach 1945-2007?" (לא פורסם). אני מבקשת להודות לד"ר ונדז'ינק על שחלקה עמי את מחקרה. כמו כן ראו: *Prezentacja Holokaustu i dziejów Żydów w aktualnych podręcznikach historii*, in: Andrzej Żbikowski, *Nauczanie o Holokauście*, Łódź: Akademia Humanistyczna im. A. Gieysztorą Robert Szuchta and Piotr Trojański, (2006). ראו גם את ספרי הלימוד הראשונים למורים על השואה: *Holocaust: Program nauczania o historii i zagładzie Żydów na lekcjach przedmiotów humanistycznych w szkołach ponadpodstawowych*, Warsaw: Wydawnictwo Szkolne PWN (2000); Robert Szuchta and Piotr Trojański, *Holocaust: zrozumieć dlaczego*, Warsaw: Dom Wydawniczy Bellona (2003).

ב-"Tygodnik Powszechny" הודיע היושב ראש החדש של IPN, ירוסלב שארק, על פרסומו של חיבור חדש באנגלית על ידובנה שעתיד לסתור את חיבורו של יאן גרוס.²⁰ בדומה לכך, היסטוריון ימני אחר, פיטר גונטרצ'יק, ביקש שתיערך חקירה היסטורית ופורנוית חדשה של הפוגרום בידובנה.²¹ קריאות אלו לכתיבת היסטוריה חדשה של ידובנה הן חלק בלתי נפרד ממה שמכונה "מדיניות היסטורית" (polityka historyczna). את המדיניות הזאת אכפה בפעם הראשונה, בסוף 2005,²² הממשלה השמרנית הימנית של התאומים לך קצ'ינסקי (שמת בנסיבות טרגיות בהתרסקות המטוס בסמולנסק ב-10 באפריל 2010) וירוסלב קצ'ינסקי; בסתיו 2015 אכפו אותה שוב, במלוא העוצמה, הממשלה הנוכחית של PiS והנשיא אנדז'יי דודה.²³ אף שלחסידי המדיניות ההיסטורית יש עוד עניינים לענות בהם חוץ מהפולמוס על ידובנה, כתיבתה של היסטוריה ביקורתית על פרשת ידובנה ועל היבטים אפלים אחרים בתולדות פולין עוררה פחדים ומתקפת-נגד שתכליתה למחוק את תחום ההיסטוריה הביקורתית העוסק בשואה ובמשמעותה הציבורית והחינוכית. הרעיון המרכזי שביסוד המדיניות ההיסטורית הוא גינון של הפטריוטיות הביקורתית ופדגוגיית האשמה (pedagogika wstydy) בטענה שאינן פטריוטיות. היבטיה אלו של המדיניות ההיסטורית מקבלים ביטוי גם בייצור חולצות "פטריוטיות" שעליהן הדפס המילה "ידובנה" ודמות של עיט, סמלה של פולין. את החולצות אפשר לקנות באמזון.

שני נרטיבים היסטוריים חשובים המוגדרים "אמתיים ופטריוטיים" משמשים על-פי המדיניות ההיסטורית של PiS להתנגדות לתיאורים שהציעו גרוס ואנה ביקונט²⁴ לפוגרום ידובנה

Jarosław Szarek, "Nie umywamy rąk", *Tygodnik Powszechny*, September 26, 2016, <https://www.tygodnikpowszechny.pl/nie-umywamy-rak-35832>, accessed June 7, 2017 20

Piotr Gontarczyk, "Co dalej z Jedwabnem?", *WSieci* 27 (2016), pp. 18-21 21

למחקרים ביקורתיים על השלב הראשון של המדיניות ההיסטורית והשפעתה על המדינה הפולנית ועל תרבותה ההיסטורית ראו: Piotr Kosiewski, "Nędza polityki historycznej", in: Joanna Tokarska-Bakir, (ed.), *Pamięć jako przedmiot władzy*, Warsaw: Fundacja im. Stefana Batorego (2008), pp. 27-30; Aleksander Smolar, "Władza i geografia pamięci", *ibid.*, pp. 49-74; Paweł Machcewicz, "Debata o stosunku III RP do przeszłości. Dwa mity ideologów polityki historycznej IV RP", *Gazeta Wyborcza*, August, 29, 2008, http://wyborcza.pl/2029020,75515,5637705.html?sms_code, accessed September 5, 2008 22

יאן קובליק; Jan Kubik, "Polityka historyczna nie zadziała", *Kultura Liberalna* 394, July 26, 2016, <http://kulturaliberalna.pl/2016/07/26/jan-kubik-wywiad-adam-puchejda-polityka-historyczna/>, accessed June 4, 2017

ראו לדוגמה את נאומו של אנדז'יי דודה על מדיניות היסטורית: Andrzej Duda inauguruje prace nad powstaniem Strategii Polskiej Polityki Historycznej. "Pytanie, jak to zrobić?" [Przemówienie Prezydenta], *W Polityce*, November 17, 2015, <https://tinyurl.com/y9v9o6g4>; Narodowa Rada, "Rozwoju o polityce historycznej. Prezydent Duda: 'Nie zbuduje się młodych pokoleń przywiązanych do swojej Ojczyzny, jeżeli nie będą dumni ze swojej tradycji'", *W Polityce*, February 16, 2016, <https://tinyurl.com/y9ktcv8m>, accessed June 7, 2017 23

Anna Bikont, *The Crime and the Silence: Confronting the Massacre of Jews in Wartime* 24

ולתוצאותיו ארוכות הטווח ולהיבטים אחרים של היחסים בין הפולנים ליהודים בשואה ולאחריה. הנרטיב הראשון הוא ההיסטוריה ההרואית של סבלותיהן של יחידות הצבא הפולניות האנטי-קומוניסטיות בין 1945 ל-1963, שאנשיהן מכונים "החיילים הארורים" (Żołnierze wyklęci).²⁵ הללו נעשו חלק מרכזי במיתולוגיה האתנו-לאומית העכשווית שמפיצים היסטוריונים ימנים וזוכה לתמיכתה הגלויה של הממשלה הנוכחית.²⁶

הנרטיב השני הוא ההיסטוריה של הפולנים שהצילו יהודים בזמן השואה. בפולין הקומוניסטית שלפני 1989 היה נושא המצילים סוגיה שולית בזיכרון הציבורי ובהנצחה של מעשי הגבורה שנעשו בזמן המלחמה, והוצג באופן מסולף בטקסטים היסטוריים. אותה היסטוריוגרפיה ניכרה בשלוש נטיות עיקריות: ראשית, הדגשת מספרם הרב של המצילים; שנית, הקלת ראש במיעוט ההסכמה החברתית לפעולות הצלה או התעלמות ממנו; ושלישית, אי-הבחנה בין הקטגוריות השונות של מצילים, מגנים ועוזרים והמניעים שלהם. לאורך כל התקופה הקומוניסטית עלה בדרך כלל נושא המצילים לא בגלל מעלותיו האינטלקטואליות והמוסריות המהותיות אלא בעיקר כדי להגן על שמם הטוב של הפולנים ולהשתיק כל פרשנות שמאירה אותם באור שלילי. עד שנות השישים והשבעים של המאה העשרים הגיעו הן האליטות הקומוניסטיות במדינה הן האליטות הלא-קומוניסטיות מחוץ לה להסכמה יוצאת דופן. היום חסידים של המדיניות ההיסטורית הנוכחית של PiS נוקטים אסטרטגיות והיסטים דומים בדיונים על ההיסטוריה של המצילים הפולנים.

היסטוריונים שמקבלים עליהם את המדיניות ההיסטורית מרבים להזכיר את מספר הפולנים שהצילו יהודים וזכו עד היום להכרה מ"יד ושם" בירושלים - כ-6,700 מספרם - ואזכור זה משמש להם אמצעי ל"נרמול" העבר האפל. על-ידי שימוש בנתונים אלו הם טוענים שאנטישמיות ואתנו-לאומיות מדירה לא גרמו נזק רב ליחסים בין הפולנים ליהודים. הם נוטים להתמקד

My z בפולנית; פורסם במקור ב: *Jedwabne, New York: Farrar, Straus and Giroux* (2015); פורסם ב: *Jedwabne, Warsaw: Prószyński i S-ka SA* (2004) [אנה ביקונט, אנהנו מיידובנה: הפשע וההשתקה (תרגום: עילי הלפרן, ירושלים: כרמל (2016)].

25 על הכתיבה ההיסטורית החדשה על "החיילים הארורים" - כתיבה לא-ביקורתית שמניעה אידיאולוגיים - ראו את חיבוריו של ההיסטוריון רפאו ונוק, אחד החוקרים המובילים של הלוחמים האנטי-קומוניסטים המתרתיים: Rafał Wnuk, "Wokół mitu 'żołnierzy wyklętych'", *Przegląd Polityczny* 136, July, 2016, <http://przegladpolityczny.pl/2016/10/08/wokol-mitu-zolnierzy-wyklętych-rafal-Robert-Jurszo>, "Żołnierzy wyklętych" wymyślono w 1993 r. OKO. or: wnuk press przedstawia historię politycznego mitu", OKO.press, March 1, 2017, <https://oko.press/zolnierzy-wyklętych-wymyslono-1993-r-oko-press-przedstawia-historie-politycznego-mitu/>, accessed May 2, 2017.

26 לתמיכה רשמית בתיאורים ההרואיים והלא-ביקורתיים ב"חיילים הארורים" בתוכניות חינוכיות עכשוויות ראו: Bartłomiej Kuraś, "Ministerstwo organizuje wakacje z 'wyklętymi' dla dzieci rolników. Na wyraźne życzenie prezesa Kaczyńskiego", *Gazeta Wyborcza*, May 20, 2016, <http://wyborcza.pl/1,75398,20105697,ministerstwo-organizuje-wakacje-z-wyklętymi-dla-dzieci-rolnikow.html#ixzz49VbZf1p6>, accessed June 8, 2017.

בתיאור תולדותיהם של מצילים יחידים, כמו בני הזוג ההרואיים יוזף וויקטוריה אולמה (Ulma), שמשמשים היום סמל רב-עוצמה של "ההקרבה והסבל" שהיו מנת חלקם של איכרים פולנים שהצילו יהודים בזמן הכיבוש הגרמני. בראשית שנות התשעים חקר "יד ושם" את סיפורה של משפחת אולמה, וב־13 בספטמבר 1995 העניק להם את אות חסידי אומות העולם; ואילו בפולין "גילו" חוגים פוליטיים ימנים והיסטוריונים ימניים את משפחת אולמה בראשית שנות האלפיים, בעיצומו של פולמוס ידוונבה. יוזף אולמה היה איכר משכיל, ספרן וצלם חובב שהתגורר עם משפחתו בפאתי הכפר מרקובה (Markowa). לו ולאשתו ויקטוריה היו שישה ילדים קטנים, ובראשית 1944 ציפתה ויקטוריה לילדם השביעי. בני הזוג אולמה ידעו שהעונש על סיוע ליהודים נמלטים הוא מוות, ובכל זאת הסתירו פרק זמן ממושך שמונה יהודים בני שתי משפחות, משפחת שאל (Szall) ומשפחת גולדמן. ב־24 במרץ 1944, בעקבות הלשנה של איש המשטרה הכחולה, פשטה הז'נדרמריה הגרמנית על החווה של משפחת אולמה וירתה שם בכל היהודים המסתתרים ובכל בני משפחת אולמה.²⁷ מה שחסר בכתביהם של היסטוריונים ימנים שחוקרים מצילים כמו בני משפחת אולמה הוא הקשר היסטורי מפורט יותר²⁸ ודיון בעיונות של החברה הן כלפי היהודים הן כלפי מציליהם. הם נמנעים מדיון בהתנכלות של שכנים ומכרים כלפי המצילים, פולנים כמותם, ובנגידה שבגדו בהם, ובכלל זה מעשיהם של כמה חברים ביחידות המחתרתיות הפולניות הימניות הידועות היום בשם "החיילים הארורים", לרבות איזמים רגשיים ואונס של מצילות פולניות – עונש על שהצילו יהודים.²⁹

כל הנושאים האלה עדיין ממתנינים לחקירה מקיפה, וכמוהם גם היבטים אחרים של ההצלה: ההשפעה של מגדר, אהבה ויחסים אינטימיים בין מצילים לבני חסותם היהודים ומגוון צורות ההצלה והעזרה בחיי היומיום בזמן הכיבוש הנאצי. הסוציולוג אנתוני סולק, היושב בוורשה, הוא אולי החוקר החריף ביותר של ההצלה הפועל היום בפולין שאינו מקבל עליו במחקרו את המודל של המדיניות ההיסטורית העכשווית. הוא אף אינו חבר במרכז הפולני לחקר השואה בוורשה. הניתוח שמציע סולק למעשי הצלה מסוימים בכפר קורוב (Kurów) שבפרובינציה של לובלין

27 ראו למשל: Jarosław Szarek, *Sprawiedliwi wśród narodów świata: Przejmująca historia polskiej rodziny, która poświęciła swoje życie ratując Żydów*, 2nd ed., Kraków: Dom Wydawniczy Rafael (2004); Mateusz Szpytma, *The Risk of Survival: The Rescue of the Jews by the Poles and the Tragic Consequences for the Ulma Family from Markowa*, Warsaw: IPN (2009)

28 כמה זיכרונות בני זמננו של עדי ראייה פולנים נוצרים שופכים אור על הקשר ההיסטורי המורכב. ראו למשל: Tadeusz Markiel, "Zagłada domu Trinczerów", with a postscript by Dariusz Libionka, *Znak* 4 (2008), pp. 119-146. Idem, "Zagłada Domu Trinczerów – refleksje historyka", *Znak* 4 (2008), pp. 119-146. "Zagłada domu Trinczerów", *Centrum Badań nad Zagładą Żydów*, accessed <https://www.holocaustresearch.pl/index.php?show=462>, accessed March 1, 2017

29 Joanna B. Michlic, "Gender Perspectives on the Rescue of Jews in Poland: Preliminary Observations", *Polin* 30 (January 2018), pp. 407-426

עשירים במידע, והוא מתאר בפרטי פרטים את מצילי היהודים, את ההקשר ההיסטורי המקומי ואת הנתיבים הפסיכו־סוציאליים המאתגרים המוליכים אל העבר המשותף.³⁰

העיונות עם העבר הקשה – הקרב בין הזיכרון ההיסטורי הרשמי של ה-PiS לזיכרון ההיסטורי שכנגד שקידמו גרוס וחוקרים אחרים שמייצגים כתיבה היסטורית ביקורתית – ראשיתו בזמן פרסומו של "שכנים". כל אחד מהחיבורים שפרסם גרוס מאז "שכנים" נתקל באותה תגובה מצד ההיסטוריונים והפוליטיקאים הימנים האתנו־לאומנים: ניסיונות נסערים מאוד ומאיימים מאוד לאזן את "ההיסטוריה האפלה" עליידי הבלטה של "ההיסטוריה קלה, שעושה הרגשה טובה". בתגובה לספרם של גרוס ואירנה גרודזינסקה־גרוס, "קציר הזהב",³¹ שדן בפולנים רגילים ששדדו בברוטליות רכוש יהודים במהלך השואה ולאחריה, פורסם למשל חיבורו המנוגד של מארק יאן חודקייביץ', "לב זהב או קציר זהב?",³² שבו המחבר, היסטוריון ימני מוביל, דוחה מכל וכל את טיעוניהם של גרוס וגרודזינסקה־גרוס. בדומה לכך, בספטמבר 2016 הודיע פאבל לישיצקי, העורך הראשי של השבועון השמרני *Do Rzeczy* (שואה אור מאז ינואר 2013), על פרסום ספרו החדש "דם על דינו?",³³ שמייצג תגובה ביקורתית לריאיון קצר ושנוי במחלוקת עם גרוס, שפורסם בעיתון הגרמני "די ולט", "על פולנים שהרגו יהודים רבים יותר משהרגו הגרמנים במלחמת העולם השנייה".³⁴ לישיצקי, שלא כמו גרוס, טוען שרק קבוצה קטנה שלא השתייכה למרקם הבריאי של החברה הפולנית הייתה מעורבת ברצח יהודים נמלטים.

באותו מאמר לישיצקי פותח במתקפה על מה שהוא מכנה "דת השואה", שלדבריו היא המודל העיקרי לזיכרון השואה במערב ובכלל זה בכנסיות הנוצריות. לישיצקי טוען של"דת השואה" יש ארבע דוגמות והיא מעוותת לגמרי את ההיסטוריה של הפולנים ושל אומות אירופיות אחרות במלחמת העולם השנייה. דוגמות אלו הוליוו לזיכרון לישיצקי להאשמה קולקטיבית לא־צודקת של הפולנים בפשעי השואה. הוא סבור שהדוגמה הראשונה היא בדבר טבעה הייחודי של השמדת

Antony Sulek, "Szewc nad szewcami, 'obrońca narodu żydowskiego'. O Antonim Kordowskim z Kurowa", *Więź* 4 (2015), pp. 64-75; idem, "Pięciu Sprawiedliwych i trzy pytania", *Laboratorium WIEŹI*, May 31, 2017, <http://laboratorium.wiez.pl/2017/05/31/pieciu-sprawiedliwych-i-trzy-pytania/>, accessed July 20, 2017
"Badacz-świadek-opowiadacz. ראו: הקהל הרחב ראו: *pytania*", accessed July 20, 2017
"Ratowanie lokalnej pamięci zagłady Żydów", *POLIN Museum*, April 20, 2017, <http://www.polin.pl/pl/wydarzenie/badacz-swiadek-opowiadacz-sekret-y-lokalnej-pamieci-o-zagladzie>, accessed July 20, 2017

Jan Tomasz Gross and Irena Grudzińska Gross, *Złote żniwa: Rzecz o tym, co działo się na obrzeżach zagłady Żydów*, Krakow: Znak (2011) [*Golden Harvest: Events at the Periphery of the Holocaust*, New York: Oxford University Press (2012)]

Marek K. Chodakiewicz, *Złote serca czy złote żniwa*, Warsaw: De Facto (2011)

Paweł Lisicki, *Krew na naszych rękach*, Warsaw: Fabryka Słów (2016), <http://dorzeczy.pl/id,10276/Krew-na-naszzych-rekach-premiera-nowej-ksiazki-Pawla-Lisickiego.html>, accessed June 7, 2017

Jan Tomasz Gross, "Welche Schuld könnte die Polen treffen?", *Die Welt*, September 14, 2015

היהודים באירופה ולכן היא ממעיטה לדעתו בסבלם של קורבנות אחרים; הדוגמה השנייה נוגעת לתמימותם של היהודים ומניחה שקורבנות אחרים של השיטות הטוטליטריות לא היו שווים ליהודים; הדוגמה השלישית קשורה להשתתפות האנושות כולה בתהליך; והדוגמה הרביעית טוענת ששורשי האנטישמיות הנוצריים הדתיים הם שקריים ולא-צודקים.

מאמרו וספרו של לישיצקי הם חלק מ"מלחמת חורמה אידיאולוגית ודונית" נגד "שכנים" של גרוס ומחקרים אחרים שחושפים את ההיבטים האפלים של העבר הפולני, וכן נגד הבנת השואה במערב בהקשר של ההיסטוריה האירופית של המאה העשרים. המלחמה הזאת מיושמת במגוון דרכים, ההיסטוריה היא שדה הקרב העיקרי שלה, ופרשנותה הימנית מוצהרת: ראשית, הוצגו פרקטיקות חדשות של כתיבת היסטוריה, נוסף על הפצת פטרויזמים "מונומנטלי ולא-ביקורתי" – הן במוסדות המדינה, דוגמת ה-IPN בהנהגת היושב ראש החדש שלו שארק,³⁵ הן על-ידי היסטוריונים המייצגים בעיתונות³⁶ חזון ימני אתנו-לאומני של העבר הקולקטיבי.³⁷

שנית, אורגנו כינוסים אקדמיים, סמינרים ואירועים לציבור הרחב. למשל הקונגרס הבין-לאומי שיוחד לחסידי אומות העולם הפולנים ולדפים המפוארים של ההיסטוריה של פולין. הקונגרס התכנס ב-27 באוקטובר 2016 בקולג' לתרבות חברתית ולתקשורת בטורון (Toruń), מוסד להשכלה גבוהה שייסד האב טדאוש רידזיק (Rydzik) מ"רדיו מריה" ותחנת הטלוויזיה "טרוואם" (TV Trwam). המשתתפים העיקריים בקונגרס היו האב הפרופסור ואלדמר חרוטובסקי (Chrostowski), שארק מ-IPN, הכומר הד"ר פאבל ריטל-אנדריאניק (Rytel-Andrianik), נציג הבישופות, וביאטה קמפה (Kempa), נציגת ממשלת פולין. מטרת הקונגרס הייתה "להחיות את זיכרון" גבורתם של חסידי אומות העולם הפולנים. בהרצאה המרכזית שלו הדגיש חרוטובסקי כי "השואה אורגנה בפולין כדי לחסל את שמה הטוב של פולין".³⁸

הקונגרס לווה גם בייסודה של קפלת הזיכרון למצילים ב-Sanktuarium NMP Gwiazdy Nowej Ewangelii i św. Jana Pawła II (מקדש גבירתנו מריה הקדושה כוכב הבשורה החדשה

35 לגיתוה ביקורתי של השינויים ב-IPN ראו מאמרו של ההיסטוריון אנדז'יי פרישקה; Andrzej Friszke, "Nadchodzi IPN Szmaciaków", *Gazeta Wyborcza*, April 4, 2016, <http://wyborcza.pl/1,75398,19861842,prof-friszke-nadchodzi-ipn-szmaciakow.html>, accessed June 8, 2017; Adam Leszczyński, "Nowy IPN – ministerstwo prawdy i policja historyczna", *Gazeta Wyborcza*, <http://wyborcza.pl/1,75968,19820231,nowy-ipn-ministerstwo-prawdy-i-policja-historyczna.html>, March 25, 2016, accessed June 8, 2017.

36 ראו למשל: Do Rzeczy, <http://dorzczy.pl/straznik-pamieci/>, accessed June 7, 2017, ואת הירחונים *Fronda*, *Historia doRzeczy*, *Uwazam ze*, *Wsieci*.

37 ראו למשל: Dariusz Walusiak, *Winni. Holocaust i fałszowanie historii*, Wydawnictwo: Rafael (2016), <http://lubimyczytac.pl/ksiazka/302937/winni-holokaust-i-falszowanie-historii>, accessed June 7, 2017.

38 להסרטה של ההרצאה ראו: https://www.youtube.com/watch?v=76_w96hEW9g, accessed March 3, 2017.

והקדוש יוחנן פאולוס השני) בטורון. אחת המטרות של מייסדי הקפלה היא להקים ארכיון שיתעד את המעשים הגדולים של מצילים פולנים, ו-1,059 שמות של פולנים חסידי אומות העולם כבר נאספו והם מונצחים בקפלה. הקפלה הזאת היא עוד יוזמה להציג לראווה "את ההיסטוריה הטובה והמכובדת" של החברה הפולנית בזמן השואה; למרבה הצער, בלי לטפל בסוגיות הצלה המצויות ב"אזור האפור": מצילים שפעלו מתוך כוונת רווח, מצילים-מתעללים ומצילים שנעשו ורודפים. הקפלה היא בבחינת המשך להקמתו במרקובה של מוזיאון משפחת אולמה להנצחת פולנים שהצילו יהודים במלחמת העולם השנייה, שנחנך בידי נשיא פולין אנדז'יי דודה ב־17 במרץ 2016.³⁹ הרעיון ליצור מרכז דומה לכבוד המצילים באושווינצ'ים, סמוך לאושוויץ-בירקנאו, מראה שיוזמות כאלה עלולות להתפשט ברחבי פולין.⁴⁰

שלישית, הוקמו כמה מוזיאונים היסטוריים חדשים⁴¹ וקרנות חדשות⁴² במטרה "להגן על שמה הטוב של פולין", כגון קרן יאנוש קורטיקה (Fundacja Janusza Kurtyki), שבהיותו יושב ראש IPN סייע להפיץ את חיבוריו של מארק יאן חודקייביץ' כדי לאזן את חיבוריו של גרוס. הקרן נועדה לשמש מרכז אקדמי ומרכז יעץ בעל ספרייה והוצאה לאור. ב־17 אוקטובר 2016 כינסו ראשי הקרן ועידה בבלוודר (Belweder), מעונו הרשמי של נשיא פולין, שכל תכליתה להלל את המדיניות ההיסטורית שקידמה ממשלת PiS.⁴³ המשתתפים החשובים ביותר בוועידה היו שר

39 Andrzej Duda, "Wystąpienie na uroczystości otwarcia Muzeum Polaków Ratujących Żydów im. Rodziny Ulmów w Markowej", March 17, 2016, <https://tinyurl.com/yd3dzxjy>, accessed June 7, 2017.

40 Michał Wilgocki, "Usprawiedliwić się Sprawiedliwymi. Jak oauווינצ'ים ראו: על היוזמה של אושווינצ'ים ראו: upamiętnić pomagających ofiarom Zagłady?", *Gazeta Wyborcza*, June 9, 2017, <http://wyborcza.pl/7,75398,21935517,usprawiedliwic-sie-sprawiedliwymi-jak-upamietniac-pomagajacych.html>, accessed June 9, 2017.

41 אחד המוזיאונים האלה הוא "מוזיאון החיילים הארורים והאסירים הפוליטיים של פולין הקומוניסטית" (Muzeum Żołnierzy Wyklętych i Więźniów PRL), שיש לו שלוחות באוסטרולנקה (Ostrołęka) ובוורשה. המוזיאון מקדם את פולחן "החיילים הארורים" בלי לחקור חקירה ביקורתית את ההיסטוריה של יהדות צבא מסוימות או של יחידים. ראו למשל את השיר בהשתתפות ההיסטוריון הימני הרדיקלי הפופולרי לשק וברובסקי (Żebrowki): Witold, "Sova – Modlitwa Żołnierzy Wyklętych", Muzeum Żołnierzy Wyklętych w Ostrołęce, October 19, 2016, <http://muzeumzolnierzywykletych.pl/sova-modlitwa-zolnierzy-wykletych/>, accessed June 7, 2017.

42 למשל הקרן לחיילים משוחררים (Fundacja ŁĄCZKA), <http://www.fundacjalaczka.pl>), והליגה הפולנית נגד השמצה (Reduta Dobrego Imienia-Polskiej Ligi przeciw Zniesławieniom), ארגון לא-ממשלתי בראשותו של מאצ'יי שוורסקי (Świrski), <https://ewastankiewicz.wordpress.com/reduta-obrony-dobrego-imienia-polski>), לאחרונה גינה שוורסקי את כתביו של יאן גרובובסקי כאנטי-פולניים.

43 "W Warszawie odbyła się konferencja nt. polskiej polityki historycznej", *Dzieje.pl – Portal historyczny*, October 17, 2016, <http://dzieje.pl/aktualnosci/w-warszawie-odbyla-sie-konferencja-nt-polskiej-polityki-historycznej>, accessed June 7, 2017.

התרבות הפולני, פיטר גלינסקי (Gliński), והחוקרים הימנים ויציץ רושקובסקי (Roszkowski) (הידוע בשם אנדזיי אלְבֶּרט) וזגיסלאב קרסנודמבסקי (Zdzisław Krasnodębski). רביעית, אמצעים חוקיים כגון הצעת חוק מ־16 באוגוסט 2016⁴⁴ שיוּם משרד המשפטים, המבקשת להשתיק חוקרים שחושפים היבטים לא־נעימים של היחסים בין הפולנים ליהודים בזמן השואה. הצעת החוק קובעת כי מי שירמוז שפולין או העם הפולני היו מעורבים בפשעי הרייך השלישי הגרמני יעבור עברה פלילית שדינה עד שלוש שנות מאסר.

היסטוריה כשדה הקרב על זהות לאומית

פול קונרטון⁴⁵ מזהה שבעה סוגים של שכחה: מחיקה לשם דיכוי, שכחה מוכתבת, שכחה שהיא חיונית לכינונה של זהות חדשה, אמנזיה מבנית, שכחה כמחיקה, שכחה כהתיישנות מתוכננת ושכחה כשתיקה מושפלת. כשהדברים אמורים בפוליטיקה הרשמית הנוכחית של הזיכרון ההיסטורי בפולין בשנים 2015-2017, אפשר להצביע לא רק על סוג אחד של שכחה אלא על תערובת של סוגים שונים. שני סוגים קשורים לטיפולוגיה של קונרטון, מחיקה לשם דיכוי ושכחה מוכתבת. גורמים רדיקליים בממשלת PiS וב־IPN, המופקד מטעמה על הזיכרון הלאומי, מצדדים במחיקה לשם דיכוי של תחום כתיבת ההיסטוריה הביקורתית של השואה ובנקיטת צעדים חוקיים נגד מוסדות אקדמיים ויחידים שחוקרים את העבר האפל של פולין ומניעת מימון מהם. שכחה מוכתבת של פרשת ידוּבְנָה ושל היבטים אפלים אחרים של היחסים בין הפולנים ליהודים לפני השואה, במהלכה ולאחריה מוצגת כאמצעי הכרחי שמשרת את האינטרס של הקולקטיב הפולני כולו; לכן זוכה מדיניות זו להכרה פומבית כמדיניות היסטורית שמשרת את האומה הפולנית.

הסוג השלישי של אמנזיה שקשור לאמור לעיל הוא מה שאני מכנה יסוד מכונן בבנייה המחודשת ובשימור של "זהות לאומית אתנו־לאומנית". בסוג זה של אמנזיה משתמשים בדרכים יצירתיות כדי שיהלום את הצרכים הנוכחיים של החברה. הוא מונע את התפתחותה של דמות מורכבת של הקולקטיב, דמות עתירת דקויות, צבועה במגוון צבעים החל ב"בהיר", עבור ב"אפור" וכלה ב"כהה", וניזון במקום זאת אך ורק מן ההיבטים עטורי התהילה ועתירי הסבל של העבר הקולקטיבי במובנו האתני. ממשלת PiS ומגוון מוסדותיה וארגוניה הכריזו "מלחמת חורמה" על כתיבת היסטוריה ביקורתית של השואה והם משתמשים היום בשלושה סוגים אלו של אמנזיה. בדיוקן הרשמי הנוכחי של היחסים בין הפולנים ליהודים יש אפוא מקום רק לנרטיבים היסטוריים מרגיעים על ההקרבה וההרואיות של פולנים אתנים. זוהי ליבת הגרסה הרשמית המקובלת

44 Don Snyder, "Poland Is Poised to Put 'Bad' Historians of the Holocaust in Prison", *The Forward*, September 2, 2016, <http://forward.com/news/world/349179/poland-is-poised-to-put-bad-historians-of-the-holocaust-in-prison/>, accessed June 7, 2017. גרובובסקי הוא מן ההיסטוריונים החשובים של השואה, והוא עוסק בהשתתפות אנשי משטרה פולנים ברצח יהודים נמלטים בפולין הכבושה.

45 Paul Connerton, "Seven Types of Forgetting", *Memory Studies* 1, 1 (2008), pp. 59-71

והמתקבלת על השואה בפולין בזמן הכיבוש הנאצי. נרטיבים שנוגעים לאמתות ההיסטוריות הלא־נוחות בדבר תאוות בצע, דעות קדומות גזעיות ואתניות, בגידה, רצח והלשנה של שכנים ומכרים על יהודים נמלטים ועל מציליהם הפולנים המסורים – את אלה משמיטים או ממעיטים בערכם. על־פי המדיניות ההיסטורית של PiS, אין להיסטוריון אלא לשרת את המדינה ולייצר ולעצב מחדש את ההיסטוריה בהתאם להוראות המדינה. זו הסכנה החמורה ביותר למדע ההיסטוריה ולדמוקרטיה בפולין ובכל מקום אחר. אין ספק שהאתגר הגדול ביותר שיעמוד בעתיד לפני ההיסטוריון המקצועי בפולין ובמדינות אחרות במזרח אירופה הפוסט־קומוניסטית יהיה למזג ולשלב את הדפים המנחמים של ההיסטוריה של היחסים עם היהודים לפני השואה, במהלכה ולאחריה עם ההיבטים האפלים של יחסים אלו. כדי להשיג זאת יהיה על ההיסטוריונים לא רק להתיר מגוון של קולות ופרשנויות, אלא גם לדחות את הסכמה הדיסקורסיבית הנוכחית של היסטוריה "בשחור ולבן" של העבר הקולקטיבי ואת השימוש בהיסטוריה כבנשק אידיאולוגי.

